

Руслана Орестівна Марценюк,
кандидат історичних наук,
головний науковий співробітник
Галузевого державного архіву Служби безпеки України
ORCID: 0000-0002-4900-7110
e-mail: ruslana.martseniuk@gmail.com

«ЧЕРВОНИЙ ТЕРОР» І ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО КИЄВА: ЖИТТЯ ОДНОГО АКТОРА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЛУЗЕВОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ)

Метою дослідження є презентація масиву документів, які складають особову справу на арештованого каральними органами СРСР актора київського Польського театру Захарчука Євгена Михайловича, а також аналіз віднайдених матеріалів та систематизація інформації у спробі відтворити біографію митця. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні джерелознавчих методів пошуку та аналізу документальних історичних джерел. Використання проблемно-хронологічного методу історичного дослідження дозволило, на прикладі сфальшованої кримінальної справи Є. М. Захарчука, висвітлити діяльність радянської карально-репресивної системи, для якої норми права та законності не мали навіть другорядного значення. **Наукову новизну** дослідження складає не лише його практичне значення для розширення біографії Є. М. Захарчука раніше невідомими даними, але й збагачення історії театрального мистецтва Києва та України в цілому. **Висновком** роботи є введення до наукового обігу архівних справ та документів, які сьогодні зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України, що поверне національній історії тих, кого протягом багатьох десятиліть намагалися викреслити з народної пам'яті; доповнення/заповнення певних прогалин, що досі існують у дослідженнях минулого, зокрема у різних проявах функціонування суспільства, до яких відноситься й театральне мистецтво. Проте основний акцент поставлений на спробі біографічного аналізу окремо взятої карної архівної справи, що сьогодні зберігається у фондах ГДА СБУ, через призму радянського карного судочинства. Адже слідом за репресіями акторів було ліквідовано як явище один із національних театрів, не кажучи вже й про ліквідацію українського авангардного театру та когорта видатних театральних діячів. Отож у статті на основі особової архівно-кримінальної справи № 72250, що датується 1937 роком, реконструюється біографія Є. М. Захарчука, не лише талановитого актора, але й активного учасника української революції 1917–1921 рр. Хоча в історіографії театру його ім'я є відомим, низка біографічних даних залучається до наукового обігу вперше.

Ключові слова: Захарчук Євген Михайлович, Галузевий державний архів Служби безпеки України, архівно-карна справа, «червоний терор».

Актуальність теми дослідження. Із розпадом СРСР та здобуттям Україною незалежності в 1991 р. науковці-гуманітарії, й не тільки, отримали змогу ознайомитися з архівними матеріалами, що довгий час узагалі не були доступними для вивчення та дослідження. Це, передовсім, документи, пов'язані з діяльністю радянських карально-репресивних органів, а серед них і особові справи тих, хто потрапив до сфери «зацікавлення» НК–ГПУ–НКВС–МДБ–КДБ. Особливістю роботи із такими документами є їхня специфіка, зумовлена низкою чинни-

ків: спеціальність документів (постанови про арешт, ордер про арешт, протоколи допитів, очних ставок, обвинувальні висновки, свідчення свідків, протоколи судових засідань та ін.); достовірність/недостовірність інформації, що міститься в документах; наявність/відсутність додаткових матеріалів (особистих документів, свідчень); сфальшованість документів, особливо протоколів допиту, обвинувальних висновків; відсутність достатньої інформації біографічного характеру; часто неможливість прослідкувати подальшу долю фігуранта справи; документи, пов'язані із процесом реабілітації, тощо. Залучення архівних справ та документів, що сьогодні зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), поверне до історичної пам'яті тих, кого впродовж багатьох століть намагалися викреслити із національного минулого, доповнить/заповнить існуючі досі прогалини в дослідженнях минулого, зокрема й у вивченні різних проявів функціонування суспільства – від державних органів до забезпечення його культурно-мистецьких уподобань, до яких належить і театральне мистецтво, про що йтиметься нижче. Однак основний акцент буде нами поставлений на спробі здійснення біографічного аналізу/реконструкції окремо взятої кримінально-архівної справи, в нашому випадку, – актора київського Польського театру Захарчука Євгена Михайловича [1]. Адже слідом за репресіями акторів було ліквідовано як явище і національний театр, не кажучи вже про ліквідацію українського авангардного театру та когорта видатних театральних діячів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що й сьогодні дослідження на підставі колись засекречених документів все ще залишаються актуальними через величезний масив неопрацьованих архівних матеріалів, які не тільки доповнюють фактографічні прогалини, але стають новим джерелом вивчення та аналізу. Не менш важливим є і студіювання біографій особистостей, які зазнали репресій у період «великого терору» 1937–1939 рр. До творчості Є. Захарчука, розглядаючи історію українського, а також галицького театру, зверталися у своїх працях В. Василько [2, с. 63, 65, 71, 84, 93, 95, 100, 103], М. Рудницький [3, с. 252–254], С. Чарнецький [4, с. 145, 149], Л. Томашпільська [5, с. 79–80], окремі відомості можна віднайти також і у студіях довідкового та загального характеру [6; 7]. Згадувала його творчу діяльність у контексті дослідження історії існування Польського театру в Києві Н. Томазова [8]. Окремих біографічних довідок Є. Захарчук удостоївся завдяки Є. Гасаю [9; 10] та П. Гуцалу [11].

Метою статті є реконструкція біографії через залучення нових, раніше невідомих біографічних фактів із життя Є. Захарчука, що базується на особовій архівно-кримінальній справі і є своєрідним дослідженням у форматі case study. Відповідно завданнями даних студій є виявлення масиву документів, які складають особову справу на арештованого; аналіз наявних матеріалів та систематизація інформації у спробі відтворити біографію. Отож деякі лакуни життєпису київського актора будуть заповнені вперше. Також це стане черговим свідченням щодо діяльності радянської карально-репресивної системи, для якої норми права та законності мали навіть не другорядне значення.

Основний виклад матеріалу. «Червоний терор», що розгорнувся на території підрадянської України, був синонімом існування тоталітарного режиму аж до розвалу СРСР; особливої нещадності він набув у 1918–1953 рр. Саме на цей період припадає найбільша кількість жертв, а відтак і задокументованих доль, що містяться сьогодні у фондах ГДА СБУ. Від «червоного терору» в Україні, за висновками вчених, постраждало до 15 млн. людей з різних верств населення [12; 13; 14; 15]. У 1937–1938 рр. вістря «червоного терору» було спрямоване в українську еліту УСРР–УРСР. Тоді зникла ціла епоха української «театральної революції», пов'язана з Лесем Курбасом та його «Березолем», з іменами Ф. Лопатинського, Я. Бортника, М. Старицької, І. Стешенко, І. Мар'яненка, О. Кисіля, В. Скляренка та інших. Національні театри – польський та єврейський, що існували в Києві на той час, були також ліквідовані в 1937 р. Актором саме Польського театру і був Євген Михайлович Захарчук (1882–1937).

Окреме польське театральне мистецтво в Києві бере свій початок ще від 1906 р., що було пов'язано з певними процесами лібералізації громадського життя в Російській імперії. В контексті власного дослідження ми звернемося до більш пізнього, вже радянського, часу. Вміло використовуючи національні прагнення, більшовицькі урядники вдаються до формування у 1925 р. Польського професійного театру, який у 1929–1930 рр. під керівництвом В. Вандурського набирає авангардних форм та змісту і, відповідно, й популярності. В 1930 р. трупа отримала назву 1-го Державного польського театру (із 1933 р. – Всеукраїнський польський театр, із 1935 р. – Державний польський театр УСРР/УРСР). На 1933 р. штат театру складав 144 особи, а кількість вистав – до 160 на рік. Театр змінював багато приміщень, від 1931 р. остаточно розмістився на вул. Свердлова, 19 (нині це вул. Прорізна, 19, приміщення Молодого театру). У 1931 р. очільником театру стає Г. Юра, пізніше – О. Скібневський, В. Бальцерік, і хоча театрові вдалося вижити в умовах зростаючих обертів антипольської кампанії, коли було зруйновано основні культурно-освітні польські організації – Київський польський інститут соціального виховання та Інститут польської пролетарської культури при ВУАН, однак це не рятувало його від звинувачень у «польському націоналізмі» та жорстких репресій. Поступово зі сцени зникають польська мова та усілякі творчі експерименти; як у калейдоскопі змінюються художні керівники театру. В 1937 р. до лещат НКВС втрапляють і завіт театру Ф. Якубовський, і видатні актори В. Завадський, К. Олеарський, Г. Мудра, В. Гржибовський, В. Германович, М. Лівшиць, Й. Весенін-Іржикевич. Серед репресованих акторів є й прізвище Є. Захарчука. Слідом за цими арештами відбулась остаточно ліквідація Польського театру навесні 1938 р.

Серед страчених акторських доль показовою є справа Євгена Михайловича Захарчука, не тільки талановитого актора, активного популяризатора театральної мистецької спадщини українських та світових драматургів, якому вдалося попрацювати на багатьох театральних сценах Львова, Києва, Харкова, але й учасника українських революційних подій 1917–1921 рр.

Отже, в ГДА СБУ зберігається справа № 72250, яка містить відомості починаючи від наказу щодо арешту Захарчука Євгена Михайловича в 1937 р. і аж до реабілітації актора в 1994 р. У справі також є матеріали на М. П. Ковейна та І. В. Шевченка, які були арештовані та проходили із Є. М. Захарчуком за тим самим звинуваченням. Матеріали справи згруповані у двох томах. У першому – матеріали досудового слідства, допити, різного роду довідки, протоколи судового засідання, касаційні скарги, постанови, рішення, у другому – матеріали, що стосуються реабілітації раніше арештованих та засуджених осіб. Матеріали справи не завжди розміщені у хронологічному порядку, особливо це стосується допитів самого Є. Захарчука, що, очевидно, зумовлено або неухважністю пізнішого укладача, або справа змінювала нумерацію та специфікацію в межах досудового та реабілітаційного процесів. Так чи інакше, але такі справи безперечно вимагають критичного аналізу і порівняння з іншими матеріалами. Так, на сторінках допитів, свідчень, анкет немає жодних матеріалів щодо театральної діяльності Є. Захарчука. Слідчих НКВС цікавило зовсім інше, те, що пропустили в біографії актора чи обмовляються лише наскрізними згадками його пізніші життєписці. Врешті історія не знає умовного способу, і сьогодні матеріали досудового слідства щодо Є. Захарчука є чи не єдиним способом заповнити біографічні лакуни. Стосується це діяльності актора під час української революції 1917–1921 рр. та окремих епізодів пізнішого часу, вигаданих як підстава для арешту. Насправді, це не було винятком, і чекісти часто вдавалися до фальсифікацій звинувачень.

У випадку із Є. Захарчуком поштовою до арешту стала заява жителя Москви Якова Мойсейовича Бронштейна, датована 16 березня 1937 р., в якій, звертаючись до місцевих співробітників НКВС, він звинувачував актора у вбивстві дітей своєї дружини Єви Генріхівни Майзель-Бронштейн Якова 16-ти та Володимира 18-ти років у Києві, на вулиці Діловій, 10, 4 лютого 1918 р.¹ Причину такого вчинку Є. Захарчука Я. Бронштейн вбачав лише в тому, що «той галичанин і, як наслідок, затятий антисеміт, і що він завжди повідомляв братів Майзелів, що їх скоро будуть бити і вбивати». А почалося все, коли в 1935 р. Є. Майзель-Бронштейн зустріла на Арбаті в Москві Є. Захарчука, а ще перед тим упізнала його голос по радіо [1, арк. 250–252]. Врешті з цієї заяви і тягнеться архівно-кримінальна справа із звинувачення Є. Захарчука, що далі базуватиметься винятково на вказаному епізоді та довоколишніх подіях.

Менше, ніж за місяць, 11 квітня 1937 р., о 4 год. 55 хв., до Києва була направлена телеграма з наказом «...провести обшук та арешт артиста Київського польського театру Захарчука Євгена Михайловича» та звинуваченням у «...каральній діяльності, особистому розстрілі при білих у Києві... у причетності українському к-р націоналістичному підпіллі» [1, арк. 2]. Уже наступного дня, а це був понеділок, 12 квітня 1937 р., з ордером на арешт у квартиру Є. М. Захарчука за адресою вул. Гершуні², 28, кв. 1 постукали співробітники НКВС і після недовгого обшуку,

¹ Справді, за цією адресою у вказаний період проживала родина київських міщан Майзелів.

² Сьогодні – вул. О. Гончара.

забравши особисті матеріали та листи, доставили підозрюваного у спецкорпус НКВС УРСР¹. Документи на арешт та обшук були підписані заступником прокурора СРСР І. Леплевським. 16 квітня 1937 р. (коли вже відбувалися допити Є. Захарчука) у 3-й відділ Управління державної безпеки НКВС УРСР (далі – УДБ НКВС УРСР) надійшло доповнення до телеграми, в якому містилися: довідка на арешт Захарчука (затверджена наркомом внутрішніх справ СРСР М. Єжовим і І. Леплевським); три фотокартки братів Майзель; протокол допиту свідка Я. Бронштейна і агентурні матеріали. Всі результати слідства мали бути направлені в Москву [1, арк. 3]. В одному з документів під грифом «СОВ. СЕКРЕТНО» йшлося про те, що 3-м відділом ГУДБ НКВС «розробляється колишній петлюрівський офіцер, українець-галичанин, артист Захарчук Євген Михайлович» [1, арк. 5].

У день арешту, 12 квітня, Є. Захарчук заповнив анкету, зі сторінок якої отримуємо перші скупі біографічні відомості. Тож, «Захарчук Євген Михайлович, народився 16 грудня 1882 р. у с. Гадинківці Гусятинського повіту (Галичина)². Артист Польського державного театру УРСР. Із селян-бідняків. Безпартійний, до 1921 р. належав до УКП боротьбистів. У 1921 р. був арештований ГПУ, знаходився під арештом 11 місяців, звинувачувався у шпіонажі. Дружина Захарчук-Терентьєва Варвара Михайлівна. Пенсіонерка. Проживає у Москві, по вул. Арбат, 39, кв. 6. Пасербиця Пушкарська Наталія Миколаївна, машиністка Наркомату легкої промисловості. Внук Пушкарський Вадим, 7 років» [1, арк. 9–9зв.]. До справи було долучено й виписки з попередніх справ, які, очевидно, були пізніше знищені. Отже, виписка з архівної справи, що зберігалася у відділі УДБ НКВС УРСР за архівним номером 166213: «Захарчук Єген Михайлович, артист, працює у Троїцькому театрі, окрім цього був режисером інших театрів. Петлюрівець. Начальник охорони м. Києва при гетьмані, колишній ад'ютант полковника Коновальця, при поляках в Києві у 8-й українській стрілецькій дивізії.

До приходу польсько-петлюрівської влади у перехідному періоді був начальником охорони Липовецької ділянки при Денікіну і видавав комуністів. В 1918 р. працював в петлюрівській контррозвідці. При Петлюрі був особисто призначений для придушення повстання в Кам'янець-Подільському. Користувався великою популярністю серед українців «як борець за українську ідею» [1, арк. 11]. Далі наводяться також й інші матеріали, вже зі справи № 209598: «... З 1903–1908 був на Галичині, служив в австрійській армії однорічником. Перебував в партії радикалістів. У дні лютневої революції вступив в Київську організацію С-Д³ ... У 1919 р. у Жмеринці вступив у партію «боротьбистів» [1, арк. 12]. Цілком імовірно, що низка навіть із цих фактів була вигадкою, і часто незрозуміло з чийого боку, врешті, для чекістів важливими були лише звинувачення, а не встановлення реальних подій.

¹ Внутрішня тюрма НКВС УРСР, знаходилася за адресою вул. Короленка, 33. Сьогодні – Володимирська.

² Сьогодні – Гусятинського району Тернопільської області.

³ Ідеться про Українську соціал-демократичну партію.

Перший допит відбувся вже 14 квітня і з перервами тривав до 16 квітня, очевидно, що арештованого щодня викликали на допити, а то й кілька разів на день, дуже часто не даючи змоги відпочити від виснажливих фізично та морально допитів. З цих допитів до біографічної реконструкції отримуємо ще кілька начерків. Стає відомо, що Є. Захарчук у 1908 р., на запрошення антрепренера Українського театру в м. Ананьєві Роціна-Інсарова, став актором його трупи. Однак це не зовсім вірно, і, очевидно, йдеться про трупу М. Соловцова, в якій М. Роцін-Інсаров грав до своєї смерті в 1896 р., і знайомими вони бути не могли, але в трупі продовжувала працювати донька видатного актора. Цілком імовірно, що йшлося саме про неї, або ж про актора німого кіно, що проживав в Одесі, Петра Інсарова (?–1919), пізніше агента ВНК. Далі Захарчук повідомляє, що проживав на території України з 1908 до 1917 р. як австрійський підданий. З 1909 р. мешкав у Києві і відтоді працював у трупі Садовського в його українському народному театрі до 1916 р., виїжджаючи лише на гастролі. В 1914 р. був арештований як австрійський підданий, але через 3 тижні випущений, знаходився під наглядом поліції [1, арк. 66 зв.].

У 1917 р. Є. Захарчук був запрошений робітничою радою Народного дому на Лук'янівці режисером і організатором колективу українського робітничого театру. Тут із перервами він працював у 1917–1918 рр. У липні 1917 р. вступив до УСДП і перебував у ній до 1919 р. При Центральній Раді обіймав посаду діловода в редакції газети «Державні вісті». Звісно, під такою назвою газети не існувало, однак цілком може йтись про одну з урядових газет, адже в цей час виходили «Вісті з Української Центральної Ради», «Вісник Генерального Секретаріату УНР», потім – «Вісник Ради Народних Міністрів УНР», і лише в час Української Держави видання продовжувалося під назвою «Державний вісник». Імовірно, така помилка трапилася при перекладі українських назв на російську, адже всі допити протоколювалися саме російською, звідси й недостовірність окремих даних. Окрім цього, за показами Є. Захарчука, він брав участь в обороні Києва на боці Центральної Ради проти більшовиків під керівництвом Ковенка¹, якого більшовицька влада звинувачувала в погромах та розстрілах робітників. Однак власну участь у розстрілах і погромах Є. Захарчук заперечував. Тільки перед наступом червоних на Київ восени 1917 р. він із своїм загоном був кинутий, за розпорядженням М. Ковенка, на допомогу відступаючим петлюрівським військам. «Наш загін дійшов до Сінного базару, але брати участь в бою проти червоних нам не довелося, так як петлюрівці панічно відступали. Загін наш влився в петлюрівські війська і разом з ними відступив з Києва у напрямку до Житомира, а потім відступив до м. Олевська. Приблизно у березні 1918 Київ був повторно зайнятий петлюрівцями та німцями», – згадував Є. Захарчук. І тоді ж разом з ними до Києва

¹ Ковенко Михайло Микитович (1888 – ?), військовий і політичний діяч. Керував придушенням Київського (січневого) збройного повстання 1918 р., піднятого більшовиками, один з організаторів оборони міста від більшовицьких частин під командуванням М. А. Муравйова.

повернувся й він. Потім покинув військову службу і зайнявся акторською діяльністю в тому ж українському театрі на Лук'янівці, а також продовжив працю в редакції «Державних Вістей».

При Гетьмані залишався в Києві, працюючи на попередніх місцях. Але тут він обмовляє себе про зв'язок із петлюрівською контррозвідкою. Цілком імовірно, що він погодився зі звинуваченням під час допиту. В наступних документах Є. Захарчук ще неодноразово згадує про свої зв'язки з уенерівською контррозвідкою, і, цілком вірогідно, – під тиском слідчих. У рукописному варіанті допиту міститься інформація, що в 1918 р. він був арештований при Гетьмані, сидів у в'язниці 3 місяці. У 1919 р. – арештований петлюрівцями і відбув в ув'язненні 6 місяців, після чого його відправили на фронт [1, арк. 66 зв.]. Тож маємо ще один привід бути уважними при дослідженні такого роду архівних документів, бо існує вірогідність втрати інформації при передруці, чи її перекручування.

Розповідаючи далі, Є. Захарчук свідчить, що зі вступом червоних до Києва відступив із петлюрівцями до Жмеринки, а звідти до Рівного і Кам'янця-Подільського, і описує там своє перебування [1, арк. 61–65]. Хоча тут не вказано жодних дат, але, очевидно, йдеться про червень–листопад 1919 р., коли в ході більшовицько-української війни тимчасовою столицею УНР було обрано Кам'янець-Подільський.

Уже наступного допиту, що відбувся 17 квітня 1937 р., йому й далі активно пропонують зізнатися у причетності до «українського контрреволюційного націоналістичного підпілля». Є. Захарчук погоджується зі звинуваченням, як і погоджується з існуванням вигаданого співробітниками НКВС «Союзу націонал-демократів» та причетності до його діяльності тогочасних видатних українських діячів культури та мистецтва. Тож яку мету, на думку «енкаведистів», мала переслідувати ця організація, вкладаючи відповіді у нібито зізнання Є. Захарчука, вони самі зізнавались у своїх страхах: відокремлення України від СРСР; скинення радянської влади в Україні і реставрація капіталізму; утворення в Україні автономно-буржуазної демократичної республіки під протекторатом Німеччини тощо. Вигадано було, і як саме проводилася агітаційна та пропагандистська робота: розповсюдження української націоналістичної літератури, підготовка націоналістичних кадрів, агітація, виступи на сцені, українські театральні постановки, читання лекцій про українську культуру та мистецтво і т. д. Тобто під це потрапляли всі види культурно-просвітницької діяльності. Аби залучити якомога більше осіб до звинувачення і надати масштабності діяльності вигаданої та викритої організації, до списків включають тих, з ким, вірогідно, Є. Захарчук підтримував більш-менш тісні товариські стосунки. Так склався список із 15 осіб: «КОВАЛЕНКО Григорій, письменник, особистий товариш Петлюри, брав участь у всіх бенкетах, восхваляв Петлюру у своїх творах та у пресі. 2. БУЧМА Броніслав¹, заслужений артист республіки, у колишньому ад'ютант полковника Аркаса, що командував при Петлюрі кінним «Охоче-комонним полком». Цей полк мав

¹ *Ідеться про Бучму Амвросія.*

спеціальне призначення і носив характер головного петлюрівського карального загону польової жандармерії. Бучма зараз працює в театрі «Франко», проживає в Києві. 3. СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА, дружина професора ЧЕРНЯХІВСЬКОГО, засудженого у справі СВУ, затята українська націоналістка. Проживає у Києві. 4. ГРУШЕВСЬКА, донька академіка ГРУШЕВСЬКОГО. Затята українська націоналістка. Проживає у Києві. 5. ВОРОНИЙ Микола, письменник і поет. Затятий український націоналіст, особистий товариш Петлюри. Проживає у Воронежі. 6. ГРУДИНА, колишній інспектор театрів, затятий український націоналіст і колишній член центральної ради при Петлюрі. Проживає у Києві. 7. САВЧЕНКО Яків, літератор, колишній петлюрівець, затятий український націоналіст. Проживає в Києві. 8. КОВЕНК,– актор, десь працює на периферії. При центральній раді працював в штабі охорони м. Києва «Вільне козацтво». 9. САГАЙДАЧНИЙ Федір, актор, працює на периферії, у минулому петлюрівець, відступав з Києва з петлюрівськими військами до Кам'янець-Подільська. 10. МАЛИШ-ФЕДОРЕЦЬ Марія Євгенівна, актриса, працює на периферії разом з КОВЕНКОМ і САГАЙДАЧНИМ, затята українська націоналістка, походить з дворянської сім'ї. 11. ПАНЬКОВСЬКИЙ Северин Федорович, артист, чоловік МАЛИШ-ФЕДОРЕЦЬ, затятий український націоналіст. Проживає в м. Києві. 12. МИКОЛАЄНКО Ілля, артист, з трупи САГАЙДАЧНОГО, затятий український націоналіст. 13. ШЕВЧЕНКО Іона, літератор, затятий українець, націоналіст, у 1929 році бував в Німеччині та Польщі. 14. ШЕВЧЕНКО Лазар, актор, недавно помер, активний пропагандист українських нацдемівських ідей. 15. КИСІЛЬ, вчитель, затятий український націоналіст, проживає в Києві». Що ж до керівництва організації, то її представляли Коваленко, Старицька-Черняхівська, Паньківський і Грушевська. Про практичну діяльність кожного Є. Захарчук мав повідомити пізніше [1, арк. 70–74]. Звісно, що більшість із вказаних осіб були знаними постатями не тільки в українському культурно-мистецькому, але й у політично-громадському житті. Очевидно, саме так радянська карально-репресивна система намагалася надати величі національному спротиву, а водночас звинуватити цих осіб у тому, що вони не вчиняли, і притягнути їх до відповідальності. І дійсно, майже всі зі згаданих вище персоналій раніше чи пізніше були арештовані і загинули в радянських концтаборах. Сьогодні важко сказати, чи могла така організація існувати насправді. Слідство у НКВС велося абсолютно необґрунтовано, сотні тисяч арештованих, гонитва за показниками розкритих «контрреволюційних організацій та елементів» насправді лише поховали надію на пошук історичної правди.

Уже через день Є. Захарчука знову привели до слідчого, тож у протоколі від 19 квітня 1937 р. маємо нові сфальшовані відомості до біографії. За риторикою та суперечністю фактів, очевидно, під тортурами, актор зізнається, що «і вступив до УКП (боротьбистів)..., і що продовжував працювати в петлюрівській контррозвідці». Далі він повідомляє факти вже з офіційної біографії, а саме про перебування в Галичині. Крім цього, він свідчить, що у травні 1919 р. разом із галицькими частинами повернувся до Кам'янця-Подільського. Там галицькою комендатурою

був арештований за діяльність у Кам'янці-Подільському, через що був змушений подати заяву на ім'я С. Петлюри і за його розпорядженням звільнений і відправлений на фронт. Доїхавши до Жмеринки, захворів на тиф, а коли одужав, то петлюрівська армія вже була розгромлена. Деякий час проживав у Жмеринці, а приблизно в березні 1920 р. повернувся до Києва. Очевидно, ця інформація могла бути цілком правдивою. Щодо наступної інформації, то її вірогідність не є вже такою певною і має стосунок до контррозвідувальної діяльності, у якій Є. Захарчук такої участі не брав [1, арк. 88]. Уже набагато пізніше стане відомо, що вся ця справа була інспірацією більшовицького ГПУ. Далі він повідомляє, що 1933 р. працював у театрах Москви (дані факти відомі його пізнішим біографам). У Київ Є. Захарчук повернувся в 1936 р. Подальша біографія актора «доповнюється» відомостями з допиту від 25 квітня 1937 р. Є. Захарчук уже зізнається в тому, що він «у 1917 р. керував загonom «Вільних козаків», а біля станції Олевськ їхній загін був влитий у загін отамана Волоха¹. Щоправда, сучасні дослідники діяльності «Вільного козацтва» не підтверджують участі Є. Захарчука в цьому військовому формуванні [16]. За свідченням актора, в загоні він був командиром чоти. При наступі петлюрівських військ на Київ за розпорядженням отамана Волоха отримав завдання піти в розвідку біля станції Бородянка. «Не доходячи, – свідчить він далі, – моїм загonom були спіймані два червоноармійці однієї з застав передових ліній червоної гвардії, які за моїм розпорядженням були розстріляні». Такі історичні події дійсно відбулися, однак факти особистої участі завжди повинні мати більш документальне підтвердження, бо, знаючи методи чекістських допитів, підозрюваний справді міг брати на себе відповідальність за злочини, яких не вчиняв. Оповідаючи далі, Є. Захарчук спиняється на подіях, що, власне, слугували основним обвинуваченням у його справі. Отже, він зізнається, що «після зайняття Києва петлюрівцями в березні 1918 р. особисто видав братів Майзель, які, за його свідченнями, брали участь у боях проти петлюрівців. Вони були видані сотникові Ляховичу, помічнику отамана Волоха. Загін Волоха тоді знаходився в Михайлівському монастирі. На момент арешту братів Майзель Захарчук перебував у себе на квартирі і лише наступного дня дізнався про вбивство братів Майзель». І справді, Гайдамацький полк отамана О. Волоха в березні 1918 р. розміщувався в Михайлівському монастирі в Києві, але чи був Є. Захарчук причетним до нього, – достовірно невідомо і цілком може бути вигадкою слідчих.

Далі, відповідаючи на питання слідчого, він описує своє театральне минуле і зізнається, що був ініціатором проведення на сцені драматичного гуртка полку зв'язку Українського військового округу таких вистав, як «Казки старого млина», «Борці за мрії», «Сава Чалий» та інші, «не менш націоналістичні», як «Кумірошник», «Помирились» тощо. До того ж, як виявилось, він ще й націоналістично викладав курсантам історію України, а працюючи до 1925 р. в Димерському

¹ Волох Омелян Іванович (1886–1937), військовий діяч УНР. У 1917 р. – командир 2-го Українського полку, 1918 р. – сотник Гайдамацького коша Слобідської України, командувач Запорізького корпусу Армії УНР. У грудні 1919 р. перейшов на бік більшовиків. У 1933 р. засуджений у справі «УВО», у 1937 р. розстріляний.

районі Київської області завідувачем сільбуду, проводив таку ж роботу. Тож його звинуватили ще й у тому, що завдяки його активній громадській діяльності населення цього району виявилось озлобленим до радянської влади.

Наступними начерками до творчої біографії Є. Захарчука, а врешті і до репертуарів тодішніх театрів, стануть його подальші свідчення. Восени 1926 р. він вступив у новоорганізований Український народний театр у Харкові, де керівником був Д. Грудина¹. Є. Захарчук став режисером вказаного театру, отож мав можливість підбирати кадри. У цьому йому сприяв і колишній директор театру Г. Вольгемут². Отож говоритиме під час допиту: «було підбрано таких акторів, які не бажали грати у новітніх радянських п'єсах і обирали явно націоналістичні п'єси, як от «Богдан Хмельницький», «Облога Буші» і т. д., які пізніше були зняті зі сцени». Однак, як «зізнається» далі Є. Захарчук, «ми зумисне підбирали радянські п'єси досить низької якості і навмисне ставили їх так, щоб скомпрометувати ці п'єси, і подавали їх таким чином, що ці радянські п'єси глядачу нічого не давали» [1, арк. 116]. Врешті ідеологічно невтриманими радянським режимом вважалися і «Катерина», і «Чорноморці», та навіть такі, як «Наталка Полтавка», «Запорожець за Дунаєм», «Майська ніч», «Сватання на Гончарівці» тощо.

У травні 1927 р. Є. Захарчук переїхав до Києва, де до літа 1929 р. працював у Київському робітничому українському театрі. Восени 1929 р. вступив у Київський польський театр, де пропрацював до осені 1932 р. Саме на цей час і приписували йому слідчі НКВС участь у вигаданому «Союзі націонал демократів», про який уже йшлося вище. З осені 1932 р. він перебрався до Москви і грав у театрі Червоної армії та в Українському народному театрі РСФРР, виконуючи ролі у «відверто контрреволюційних п'єсах» Остапа Вишні «Припустимо в Марокко»³, Мамонтова «Скоропадщина»⁴ і Куліша «Прощай, село»⁵. У 1934 р. постановою Наркомосу театр було ліквідовано, керівників арештовано, а решта роз'їхалася з Москви.

Покинув Москву і Є. Захарчук, влаштувавшись у 1934 р. в Мінську в Польський театр Білорусі. Пропрацював там до травня 1936 р., де, за його словами, «жодної контрреволюційної діяльності не проводив». Восени 1936 р. повернувся до Києва. Для співробітників київського НКВС це стало лише черговим

¹ Грудина Дмитро Якимович (1893–1937), український політик лівого спрямування. Член УЦР. Також театральний критик, історик театру, письменник, актор. Автор статей із теорії мистецтва, видав посібник з історії мистецтва. Жертва сталінського терору.

² Вольгемут Григорій (?–?), театральний адміністратор, директор харківського Українського державного народного театру. Організатор і керівник Мандрівного робітничого театру опери та балету.

³ Імовірно, під цією назвою грали п'єсу Остапа Вишні «Запорожець за Дунаєм». У ній автор переносить своїх героїв саме в Марокко, де українським вигнанцям доводиться заробляти на життя щоденними виставами.

⁴ Імовірно, йдеться про п'єсу «Гетьманщина», авторства Мамонтова Якова Андрійовича (1888–1940), поета, драматурга, історика української драматичної літератури й театру, що якраз і була написана в 1930-ті роки.

⁵ П'єсу М. Кулішем було завершено в 1933 р., тоді ж її опублікували в журналі «Радянська література» (№ 4). Однак у назві «Прощай, село» цензори вбачали знищення українського села під час примусової колективізації та штучно-го голоду 1932–1933 рр. Через ці та інші причини п'єса опинилася під забороною.

приводом, аби вкотре звинуватити його у причетності до згаданого «Союзу націонал демократів», адже арешти видатних театралів, митців, літераторів уже почалися, і «енкаведистам» потрібно було отримувати нові фальшиві свідчення. Так, з уст Є. Захарчука зринають «звинувачення» в бік уже згаданих київських культурно-освітніх діячів [1, арк. 112–119].

Постановою від 27 квітня 1937 р. на підставі отриманих під час слідства відомостей Є. Захарчука було звинувачено «в активній участі у каральній діяльності при білих, причетності до українського контрреволюційного націоналістичного підпілля і шпигунській діяльності на користь сусідньої країни», що відповідало статтям 54-2, 54-6, 54-11, 54-13 Кримінального кодексу УРСР [1, т. 2, арк. 41]. Того ж дня відбувся і черговий допит арештованого, на якому він «визнав свою провину та погодився зі всіма обвинуваченнями» [1, т. 2, арк. 43–44].

28 квітня 1937 р. у справі Є. Захарчука було заарештовано Ковейна Миколу Пантелійовича, чоботаря, актора та колишнього учасника «Вільного козацтва», а також Шевченка Йону Васильовича, театрального критика, театрознавця і актора школи Леся Курбаса, якого із Харкова спецконвоєм було допроваджено в Київ. Допоки велося слідство щодо них, Є. Захарчук перебував у в'язниці НКВС. Врешті 20 травня його знову викликали на допит. Тепер у слідчого виникло зацікавлення його діяльністю як актора Польського театру в Києві. У протоколі допиту містяться згадки про роботу польських товариств і театрів, а також про літературне життя польської національної меншини в Києві [1, арк. 131–134].

Наступний допит відбувся 31 травня 1937 р. Тепер слідчий розпитував арештанта про його стосунки із Кисілем Олександром, театральним діячем та театрознавцем, для майбутньої книги якого Є. Захарчук свого часу давав інформацію про історію українського театру та про трупу Садовського. Коли в 1936 р. Є. Захарчук повернувся до Польського театру в Києві, вони продовжили попередні контакти. Тоді О. Кисіль навіть припустив, що «книгу видасть пізніше, або сховає для нащадків, які видадуть її уже коли буде краща нагода» [1, арк. 145]. Врешті так і сталося, О. Кисіля було арештовано та запроторено до одного з радянських концтаборів, де він і загинув у 1937 р., а його книга про історію українського театру побачила світ аж у 1968 р.

Протоколи допитів від 1, 3, 5 та 21 червня засвідчили лише бажання енкаведистів «вибити» покази у Є. Захарчука щодо М. Ковейна, Д. Грудини, Л. Старицької-Черняхівської, К. Грушевської, Й. Шевченка та їхньої участі в «Союзі націонал демократів» [1, арк. 159–161].

У день останнього, 12-го, допиту 21 червня 1937 р. проти Є. Захарчука було висунуте обвинувачення «в погромах, антирадянській контрреволюційній діяльності, участі в петлюрівській контррозвідці, у розстрілах червоноармійців, у зв'язках із Ф. Тимченком» [1, арк. 263–267]. Через кілька днів, 27 червня 1937 р., акторові подовжили термін перебування під слідством, а в той час повним ходом ішли арешти серед українських митців. 29 червня 1937 р. справа щодо нього, М. Ковейна та Й. Шевченка була передана з прокуратури УРСР до Військо-

вої прокуратури. До того ж прокурор вимагав «не застосовувати до Захарчука амністії про милування в ознаменування Жовтневої революції згідно з постановою ЦВК щодо злочинів, вчинених під час Громадянської війни згідно ст. 54-13 КК УРСР» [1, арк. 270–271]. Протоколом підготовчого засідання Військового трибуналу було прийнято рішення про те, щоб слухання справи щодо вказаних осіб проходило в закритому судовому засіданні, без обвинувачення, захисту і виклику свідків [1, арк. 275]. Суд відбувся аж 13 жовтня 1937 р.

Під час судового засідання Є. Захарчук востаннє заповнює прогалини зі своєї біографії, які він не вказав під час допитів, повідомивши про таке: «Батько мій, селянин-бідняк¹, мав 4 морги поля. Корів і коней не було. Мати також займалася сільським господарством. Освіта була незакінчена середня. Навчався в гімназії в Тернополі до 3 класу включно. При виході з гімназії потрапив на сцену, де й пропрацював 37 років. У 1904–1906 рр. служив в австрійській армії, в Перемишльській фортечній артилерії; був рядовим, потім капралом. Після закінчення військової служби переїхав в Росію і працював тут у театрах аж до революції 1917. У 1917 поступив у війська Петлюри, де був командиром чоти. У січні 1918, коли Київ був зайнятий більшовиками, відступив з Києва, а згодом повернувся. Коли в Києві утвердилася радянська влада, залишився працювати в театрі». На суді він також зізнався, що обмовив себе під час слідства, бо «йшов шляхом найменшого спротиву, підтверджував усі обвинувачення, бо вважав правильними ті висновки, які робив слідчий з його діяльності у цей період», тож заперечував і свою причетність до вбивства братів Майзель [1, арк. 277–286]. Тому заява на суді з відмовою від попередніх свідчень могла бути спробою повернути свою гідність, знівельовану жорстокими допитами.

Під час другого судового засідання, 17 жовтня 1937 р., Є. Захарчук повторив усі попередні відомості про себе [1, арк. 288–294]. Незважаючи на каяття підсудних, «трійка» Військового трибуналу Київського військового округу постановила всіх обвинувачених засудити до розстрілу з повною конфіскацією особистого майна. Вирок міг бути оскаржений у п'ятиденний термін [1, арк. 295–296]. Усі підсудні подали апеляції, проте лише М. Ковейну смертний вирок було замінено на 10 років тюремного ув'язнення з поразкою у правах на 5 років. Щодо решти, – вирок залишався без змін, і прохання були відхилені [1, арк. 297].

У 1958 р. були реабілітовані М. Ковейно та Й. Шевченко [1, арк. 298–300] і лише у 1994 р., уже в незалежній Україні, – Є. Захарчук.

Висновки. Звісно, архівно-кримінальні справи, що зберігаються у ГДА СБУ, не завжди є достовірним історичним джерелом, на яке варто цілком покладатися науковцю, встановлюючи історичну справедливість. Проте все ж чимало фактів із життя Є. Захарчука, які також, хоча й дещо побічно, торкаються театального життя Києва першої половини ХХ ст., в даній статті озвучені вперше. Це

¹ Натомість, за свідченнями підсудного М. Ковейна, батько Є. Захарчука був священиком. Цей факт, що правда, і до сьогодні залишається недоведеним.

матиме практичний результат у дослідженні біографічної спадщини українського театрального мистецтва. Також поживкла від часу архівна справа київського актора є ще однією науково-дослідницькою ілюстрацією діяльності радянської тоталітарної системи, без уявлення про яку не можливо скласти правдиву історію ХХ століття.

Список використаних джерел

1. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 72250-фп (Справа зі звинувачення Захарчука Євгена Михайловича).
2. Василько В. Микола Садовський та його театр. Київ : Держ. вид-во Образовчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1962. 196 с.
3. Рудницький М. І. В наймах у Мельпомени : історія розвитку галицького театру. Спогади. Київ : Мистецтво, 1963. 344 с.
4. Чарнецький С. Історія українського театру в Галичині : нариси, статті, матеріали, світлини. Львів: Літопис, 2014. 584 с.
5. Томашпільська Л. «Олтар скорботи»: театральні діячі України – жертви сталінського терору // Вітчизна. 1996. № 5–6. С. 79–80.
6. Театральна Тернопільщина : бібліограф. покажчик // уклад.: П. К. Медведик, В. Я. Миськів, Н. К. Іванко. Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. 264 с.
7. Український драматичний театр : нариси історії : [у 2 т.] / під ред. М. Рильського. Т. 1: Дожовтневий період. Київ : Наук. думка, 1967. 518 с.
8. Томазова Н. «Репресований театр»: до історії польського театру в Києві (1920–1939-ті роки) // Nad Wisła i Dnieprem. № 4. С. 66–69.
9. Гасай Є. Захарчук Євген Миколайович // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль : Вид.-поліграф. комбінат «Збруч», 2004. Т. 1 : А–Й. С. 628.
10. Гасай Є. Повернуті імена. Київ : Принтер-інформ, 2002. 234 с.
11. Гуцал П. З. Захарчук Євген Михайлович / Енциклопедія сучасної України [Електроний ресурс]. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=15857
12. Репресії в Україні (1917–1990 рр.) : наук.-допоміж. бібліогр. покажчик / авт.-упор. Є. К. Бабич, В. В. Патока; авт. вступ. ст. С. І. Білокінь. Київ : Смолоскип, 2007. 519 с.
13. Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукр. наук. конф., м. Київ, 15 березня 2012 р. / упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. 456 с.
14. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр. Київ : Либідь : Військо України, 1994. Т. 1. 432 с.; Т. 2. 688 с.
15. Конквест Р. Великий терор. Сталінські чистки тридцятих років / пер. з англ. Н. Волошинович та З. Корабліної. Луцьк: ВМА «Терен», 2009. 880 с.
16. Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. Київ: Темпора, 2010. 672 с.

References:

1. HDA SBU, f. 6, spr. 72250-fp (Sprava zi zvyuvachennia Zakharchuka Yevhena Mykhailovycha) [Zakharchuk's Yevgen Mikhailovich criminal case (Fond 6, Unit 72250). Branch State Archive of Security Service of Ukraine]. [In Russian].
2. Vasylko, V. (1962). *Mykola Sadovskyi ta yoho teatr* [Mykola Sadovsky and his theater]. Kyiv: Derzh. vyd-vo Obrazotvorchoho mystetstva i muzychnoi literatury URSR. [In Ukrainian].
3. Rudnytskyi, M. I. (1963). *V naimakh u Melpomeny: istoriia rozvytku halytskoho teatru. Spohady* [Hired by Melpomena: History of the galician theater. Memoirs]. Kyiv: Mystetstvo. [In Ukrainian].
4. Charnetskyi, S. (2014). *Istoriia ukrainskoho teatru v Halychyni. Narysy, statyi, materialy, svitlyny* [History of ukrainian theater in Galicia. Essays, articles, materials, photos]. Lviv: Litopys. [In Ukrainian].
5. Tomashpilska, L. (1996). «Oltar skorboty»: teatralni diiachi Ukrainy – zhertyv stalinskoho teroru [Altar of sorrow: Theatrical figures of Ukraine are victims of Stalin's terror] In *Vitchyzna* [Homeland]. Is. 5–6, pp. 79–80. [In Ukrainian].
6. Medvedyk, P. R., Myskiv V. Ya., Ivanko N. K. (2001). *Teatralna Ternopilshchyna. Bibliografichni pokazhchyk* [Theatrical Ternopil region. Bibliographic index]. Ternopil : Pidruhnyky i posibnyky. [In Ukrainian].
7. *Ukrainskyi dramatychnyi teatr: Narysy istorii* [Ukrainian drama theater: Essays on history]. (1967). Rylskyi M. (Ed.). In 2 vols., vol. 1: Dozhovtnevyyi period [Pre-October period]. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
8. Tomazova, N. «Represovanyi teatr»: do istorii polskoho teatru v Kyievi (1920–1939-ti roky) [The repressed theater: Towards a history of the polish theater in Kiev (1920s–1939s)]. In *Nad Wisła i Dnieprem* [Abov Visla and Dniiper]. Torun; Kyiv. Is. 4, pp. 66–69. [In Ukrainian].
9. Hasai, Ye. (2004). Zakharchuk Yevhen Mykolaiovych [Zakharchuk Yevhen Mykolaiovych]. In *Ternopilskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Ternopil encyclopaedic dictionary]. H. Yavorskyi (Ed.) et al. Vols. 4. Ternopil : Vydavnycho-polihrafichniy kombinat «Zbruch». Vol. 1 : A–Y. [In Ukrainian].
10. Hasai, Ye. (2002). Povernuti imena [Names returned]. Ternopil: Printer-inform. [In Ukrainian].
11. Hutsal, P. Zakharchuk Yevhen Mykhailovych. In *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopaedia of Modern Ukraine]. Retrived from: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=15857 [In Ukrainian].
12. Represii v Ukraini (1917–1990 rr.): Naukovo-dopomizhnyi bibliografichniy pokazhchyk [Repressions in Ukraine (1917–1990): Scientific auxiliary bibliographic index]. (2007). Ye. K. Babych, V. V. Patoka (Eds.). Kyiv: Smoloskyp. [In Ukrainian].
13. Politychni represii v Ukrainskii RSR 1937–1938 rr.: doslidnytski refleksii ta interpretatsii. Do 75-richchia «Velykoho teroru» v SRSR [Political repressions in the Ukrainian SSR 1937–1938: Research reflections and interpretations. To the 75th anniversary of the Great Terror in the USSR]. Materialy Vseukr. nauk. conf. m. Kyiv, 15 beresnia 2012 r. [Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference. Kyiv, March 15, 2012]. (2013). O. H. Bazhan, R. Yu. Podcur (Eds.). [In Ukrainian].

14. Bilas, I. H. (1994). *Repressyvno-karalna systema v Ukraini 1917–1953 rr.* [The repressive and punitive system in Ukraine from 1917 to 1953]. Kyiv: Lybid: Viisko Ukrainy. Vols. 1–2. [In Ukrainian].

15. Konkvest, R. (2009). *Velykyi teror. Stalinski chystky trydtsiatykh rokiv: u 2 t.* [Great terror. Stalin's purges of the thirties: in 2 vols.]. N. Voloshynovych, Z. Korablina (Trans.). Lutsk: VMA «Teren». [In Ukrainian].

16. Lobodaiev, V. (2010). *Revoliutsiina stykhiia. Vilnokozatskyi rukh v Ukraini 1917–1918 rr.* [Revolutionary element. Free-Cossack movement in Ukraine. 1917–1918]. Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].

Ruslana Orestivna Martseniuk,

Candidate of Historical Sciences, principal researcher

Branch State Archive of Security service of Ukraine

ORCID: 0000-0002-4900-7110

e-mail: ruslana.martseniuk@gmail.com

«Red terror» and theatrical arts of Kyiv: the life of one actor (the documents of the Branch State Archive of Security service of Ukraine)

The aim of the research is to retrieve and analyse the personal record documents of Yevhen Zakharchuk, an actor of the Kyiv Polish Theatre, who was arrested and imprisoned by the USSR prosecution authorities, and to recreate the facts of his biography through systemic overview of the information available. **The methods** of source study such as historical document search and analysis were applied. The use of chronological historical research method made it possible to highlight the work of Soviet repressive apparatus and to show its total disrespect to the rule of law that can be illustrated by the falsified criminal case of Yevhen Zakharchuk. **The scientific novelty.** The study provides new information on the biography of Yevhen Zakharchuk on the basis of recently retrieved archive data and contributes to the research of theatrical arts history of Kyiv and Ukraine. **Conclusions.** The paper introduces case files and documents stored in the Branch State Archive of Security service of Ukraine, that can restore the national historic memory of people whose names for decades were stricken from the records. The author considers the blanks in studies of the past, for instance various kinds of social activities, including theatrical arts. The research is mainly focused on the attempt of biographic analysis of a particular criminal case file stored in the Branch State Archive of Security service of Ukraine, from the Soviet criminal justice perspective; as the prosecutions of actors resulted not only in total destruction of the phenomenon of one of national theatres, but also in liquidation of Ukrainian avant-garde theatre and a whole cohort of its outstanding representatives. Thus, on the basis of archive case file No 72250 (dated 1937), the paper restores the biography of Yevhen Zakharchuk, and shows him not only as a talented actor but also as a prominent activist of Ukrainian revolution of 1917–1921. Despite of the fact that this figure is not new in the theatre historiography, the paper provides a set of facts of his biography that are presented for the first time.

Key words: Yevhen Zakharchuk, Branch State Archive of Security service of Ukraine, archive criminal case files, «the red terror».

Руслана Орестовна Марценюк,

кандидат исторических наук,

главный научный сотрудник Отраслевого государственного архива Службы безопасности Украины,

ORCID: 0000-0002-4900-7110

e-mail: ruslana.martseniuk@gmail.com

«Красный террор» и театральное искусство Киева: жизнь одного актера (по материалам Отраслевого Государственного архива Службы безопасности Украины)

Целью исследования является выявление массива документов, которые составляют личное дело арестованного карательными органами СССР актера киевского Польского театра Захарчука Евгения Михайловича; анализ найденных материалов и систематизация информации в попытке воссоздать его биографию. **Методология** исследования состоит в использовании источниковедческих методов поиска и анализа документальных исторических источников. Применение проблемно-хронологического метода исторического исследования позволило, на примере сфальсифицированного уголовного дела Е. М. Захарчука, осветить деятельность советской карательно-репрессивной системы, для которой нормы права и законности не имели даже второстепенного значения. **Научной новизной** работы являются введение в научный оборот архивных дел и документов, которые сегодня хранятся в Отраслевом государственном архиве Службы безопасности Украины, что возвратит национальной истории тех, кого на протяжении многих десятилетий старались вычеркнуть из народной памяти; дополнение/заполнение тих пропусков, которые до сих пор существуют в исследованиях прошлого, в частности в различных проявлениях функционирования общества, к которым относится и театральное искусство. Но основной акцент поставлен на попытке биографического анализа отдельно взятого уголовного архивного дела, которое сегодня хранится в фондах ОГА СБУ, через призму советского уголовного судопроизводства. Ведь вслед за репрессиями актеров был ликвидирован как явление один из национальных театров, не говоря уже о ликвидации украинского авангардного театра и когорты выдающихся театральных деятелей. Итак, в статье на основании личного архивно-уголовного дела № 72250, датированного 1937 г., реконструируется биография Е. М. Захарчука, не только талантливого актера, но и активного участника украинской революции 1917–1921 гг. Хотя в историографии театра его имя является известным, ряд биографических данных вводится в научный оборот впервые. **Выводами** исследования стали не только его практическое значение для расширения биографии Е. Захарчука ранее неизвестными данными, но и обогащение истории театрального искусства Киева и Украины в целом.

Ключевые слова: Захарчук Евгений Михайлович, Отраслевой государственный архив Службы безопасности Украины, архивно-уголовное дело, «красный террор».

Стаття підготовлена 27 лютого 2019 року;

подана до друку 3 квітня 2019 року.